

rendelkeztek azzal a távlattal, amelyre a magyarok később tehetek csak szert. Előfordult, hogy egészen kiváló szellemek nyilatkoztak íróinkról, hadd említem a legismertebbet, George Saintsburyt. Az angol irodalomról ő máig érvényes igazságokat tárt fel, s örülnünk kell, hogy Jókai a látókörébe sodródott. A kutató mellett az irodalom népszerűsítője is találhat megszívlelendőt a könyvben, tanulságokat, amelyeket saját munkájában hasznosíthat.

Czigány angolul írta meg művét, a fordítás feladatát Rozsnyai Bálint vállalta. Nem volt könnyű dolga, a szöveget illusztráló számtalan idézet stílusbeli hajlékonyságot, alkalmazkodóképességet és természetesen lankadatlan figyelmet kívánt. Az eredményért elismerés illeti, bár nem hagyhatom szó nélkül, hogy néhol túlságosan tapad az eredetihez, és bántó anglicizmusok, nehézkes mondatszerkesztetek döccentik meg a szövegét. Nem ártott volna a gondosabb korrektúra sem: az angol nevek, szavak és szövegrészletek írásában sok a hiba, és a jegyzetek számozásában is adódnak korrektori elnézésből fakadó zavarok.

SARBU ALADÁR

JÓKAI MÓR LEVELEZÉSE I–II.

(1833–1859, 1860–1875)

„... semmiféle nagyobb kint nem ismerek, mint a levélírást, és ha egyszer a pokolba jutnék, úgy Lucifer egészen bizonyosan magántitkárául csípne el, hogy az ottani életet számomra alaposan megkeserítse. Tehát siránkozzék csak egész bátran az én levél-nem-írási tehetségemről, nem magányos szemrehányás ez, egész kórus zúg kopasz fejem fölött meg nem írt levelek miatt.” Jókai egyik német nyelvű levelének magyarra átültetett szövegéből idéztük e sorokat. (Kertbeny Károlynak – 1870. okt. 18.) A *Levelezés* két kötetének tanúsága szerint a költői túlzás mögött igazság rejlik.

Jókai számára nem volt „műfaj” a levél. Ritkán tekintette alkalomnak a vallomásra, önjellemzésre. Személyisége, érzelmi élete, emberi kapcsolatai mélyebb megismeréséhez, gondolatvilága rejtettebb tartományának felderítéséhez kevés támpontot nyújt ezekben az írásokban. Nem „episztolá”-nak szánta őket, hanem hétköznapi, kényszerű kommunikációs eszköznek távollévők közötti hírközlésre, ügyintézésre. – A magyar irodalomnak mindeddig leggazdagabb képzeletű regényírója – mintha egy másik Jókai lenne. Némi csalódás

éri tehát azt az olvasót, aki e fantáziavilág eredetére, kialakulásának titkaira kíváncsi, és az írói élménykörhöz vezető útnak véli-reméli az egyesszám első személyben fogalmazott írásokat. – E két kötet értéke másban található. És ez a „más” igen összetett, sok szálból szőtt és nagyon is érdekes ismeretanyag: életrajzi, közéleti-politikai, sajtótörténeti és nem utolsósorban irodalomtörténeti háttére a Jókai-életműnek. Az életműnek – nem az egyes alkotásoknak. Összehasonlítási alkalom is a mindenkori jelen valóságának tényei és a késői memoárok sokszor megszépítő-kiszínezett világa között; a dolgok sűrűjében tevékenykedő személyiségek s hétköznapi emberek egykorú nézeteit megörökítő forrás a 19. századi Magyarország történetének, európai helyzetének pontosabb megrajzolásához. Politikai és irodalmi értelemben egyaránt.

Jókai Mór 79 évet élt meg. A *Levelezés* megjelent két első kötete az 50 esztendő koráig küldött-kapott szövegeket adja kezünkbe. E rendkívül fáradságos utánajárás révén összegyűjtött, pontos kronológiai rendbe sorakoztatott hatalmas anyagot a megértésüket segítő, az olvasó eligazításához szükséges gazdag, nagy szerkesztői tudásra, igényességre épülő jegyzetapparátus egészíti ki. A Jókai-levelezés kézirat- és kiadás-történetét, filológiai problémáit az I. kötet *Jegyzetei* élén álló *Bevezetés* tartalmazza. Különösen figyelemreméltó e mostani nagy vállalkozás előtörténetében a Révai Testvérek Irodalmi Intézet kísérlete 1907-ben. Ez volt az első komoly szándék a levelek összegyűjtésére és publikálására. Felhívást tettek közé a sajtóban, majd 44 címzettnek küldtek személyhez szóló kérést Jókai kezétől származó levelek megszerzésére. Mint Kulcsár Adorján ismertetéséből kiderül, ennek a szervező tevékenységnek eredményeképpen 400 levélmásolat készülhetett el, köztük majdnem 300 családi levél volt. Az anyag teljesebb összegyűjtése azonban nem sikerült, a kiadó elállt tervétől. A 400 másolat a Széchenyi Könyvtár kéziratárába jutott, 1912-ben pedig kiegészült az özvegytől megvásárolt hagyatékkal. Az akkori könyvtárigazgató, Vértesy Jenő tollából megszületett az első áttekintés is erről az anyagról az Irodalomtörténet 1917-es évfolyamában. A *Bevezetés* a nem egészen 300 darab családi levél kéziratának sorsáról érdekes adatokat hoz felszínre. Kissé fanyarul úgy fogalmazhatnánk: mintha csak Jókai maga írta volna azt a kis történetet, amely úgy kezdődött, hogy miután a másolatok elkészültek, az eredeti leveleknek nyomuk veszett. Amolyan „20. századi romantika”, ami e rejtélyt feloldja. A háború és rablás valós tényei és a 19. század szellemében fogant kegyeletesség között feszül az ellentét, s jut érvényre a váratlan véletlen. A Jókai család egyik leszármazottja, az unokahúg Jókay Jolán fia, ifj. Hegedűs Sándor 1946-ban a következőket írja néhány levél közreadását bevezető sorai-

ban: „Mikor az ostrom után összetört lakásomba felmentem, csodálkozva láttam, hogy a rablók még a Wertheim-szekrényemet is feltörték, s annak tartalmát a földre szórták. 25 éve meghalt édesanyám zárta azt még le és én semmihez nem nyúltam, ami az övé volt, mindent úgy hagytam, ahogy azt ő hagyta. Mikor összeszedtük őket, akkor láttuk, hogy ez a 283 levél Jókai diákkori levelezése édesanyjával, amelyet részint Páparól, részint mint jurátus, Pestről küldött Révkomáromba.”

Az előzmények számbavételét követően a Bevezetés a jelen kiadványszerzősorozat 1960-ban meginduló munkálatairól szól, megtudjuk, kik vettek részt a gyűjtésben és mik voltak a kutatás főbb állomásai.

*

A szóbanforgó két kötet 714 (215+499) levelet tartalmaz. Ezek megoszlásáról néhány eligazító számadat: Jókaitól 318 darabot, neki küldött levelet pedig 396-ot találunk. Ez az arány az első kötetben fordított előjelű, fiatal korában, főként édesanyja életében tőle származik a jóval több levél, 215-ből 170 az övé, és csak 45-nek volt a címettje. A második kötet 499 darabjából 148 ered az ő tollából, ekkoriban sokan fordulnak a neves emberhez valamilyen kéréssel, problémával. 351 ilyen gyűjtött össze Oltványi Ambrus. Ami pedig a *Levelezésnek* magán a megjelenésén túl számokban kifejezhető külön szenzációja: a 714 közül mindössze 174 esetben találunk a megfelelő jegyzetnél adatot arról, hogy ezeket valahol publikálták, vagyis 540 levél új szöveg. Ha lappang is esetleg közülük még néhány valamilyen jelentéktelen újság elsárgult lapjain, mégis itt és most lett hozzáférhető nyomtatásban az 1875 előtti Jókai-levelezés háromnegyed része. És ehhez még egy utolsó statisztikai tájékoztatás: először publikált levelekből az első kötetben 155 darabból 129-et írt ő maga, a második kötet 385 frissen megismert szövege közül pedig 89 származik Jókaitól.

Óriási anyagból kell tehát válogatnunk, ezért figyelmünket kényszerű megszorítással csupán néhány kérdéskörre irányíthatjuk. E helyen természetesen olyan témákra, amelyek közvetlenül irodalmi vonatkozásúak.

A kizárólag családi érdekű levelezés nem szerepel e kötetekben, de az édesanyjának küldött írások éppen nem ilyenek. 1842-ben indul a folyamatos levelezés a szülővárosától távol, Pápan, majd Kecskeméten tanuló diák és Révkomáromban élő anyja s részben Károly bátyja között. A 17–19 éves ifjú levelein átsejlik a készülődő író alakja. A pályakezdés gondjait, izgalmait osztja meg családjával. Komoly,

önmagával szemben igényes, minden idejét munkára fordító fiatalember képe rajzolódik elő. A pápai képzőtársaság ülésein, pályázatain szereplő művek születéséről, majd a Kecskeméten készülő színművéről tud az édesanya, a testvér, a sógor Váli Ferenc, és érdeklődő, buzdító soraikkal ösztönzik is a munkára. Özv. Jókay Józsefné egyik levelében így ír: „... iparkodj kiadni, nagyon örülnék, ha még a te munkádat láthatnám és még ha jó is volna...” De a gyerekeknek szóló intelem sem marad el: „... iparkodj magadat jól viselni, hogy nekünk továbbra is örömeinkre légy.”

A 40-es évek második felében is hűségesen küldi haza Jókai a híreket. Írói tevékenységéről, művei sorsáról s a Pesten zajló irodalmi élet dolgairól. Miközben ügyvédi vizsgájára készül, egyre távolodik a gondolattól, hogy jogi pályán helyezkedjen el. 1846. febr. 20-i levelében sietve tudatja anyjával: principálisa, Molnár József magától ajánlotta Heckenastnak az ő művei kiadását. „... azt mondja, kár volna prókátor mesterségre adnom fejemet, az irodalomban szebb pálya vár rám. Tóth Lőrinc még magasabb dolgokkal biztat...” Írói ambícióit támogató családját meg kell győznie arról, hogy nem mellékesen, kedvtelésből, hanem főhivatásként választja a pályát. Az ügyvédi vizsga körüli napokban, 1846 decemberében tehát csokorba gyűjt minden érvet, amely a Pesten maradás s az irodalomnak való elkötelezés mellett szól. Óvatosan kísérletnek nevezi elhatározását, s mint jó fiúhoz illik, kéri a család véleményét, esetleges elvetéseiteket is, de nyilvánvalóan a jóváhagyást várja. Ennek megfelelően szerkeszti is a levelet. Zárómondata nyomatékosítja a levél első felének érvelését: „... itt lételem nem kevésbé igénylik színműveim is, mikre nézve szinte nem csekély előny volna színpadi bírálónak lételem.”

Jókai vágya teljesült, pesti íróvá lett. Sikereiről, munkájáról ez idő tájt gyakrabban küldi a beszámolókat, igazolásul is, hogy döntése helyes volt, s szeretetteljes hangon, de büszkén hárítja el az anyagi támogatást. E családi levelek az irodalmi életről sok olyan adatot is őriznek, amelyek nemcsak Jókait érintik. Az édesanya szellemileg egyenrangú partner a fiú leveleinek tükrében, akkoris, ha ő maga hibásan ír. Segítségére is szükség van néhanapján. Egy jellemző – több mindenre jellemző – esetet olvashatunk például a most először publikált 1846. dec. 29-i levelében: „Tegnap adtam el novelláimat Heckenastnak... Hanem két novellámhoz, A nepean szigethez és Márcze Záréhoz, mik közül az első a tavalyi Életképekben, az utóbbi a tavalyi Divatlapban, amaz Octoberben, ez Decemberben jelentek meg, sehogy sem tudok hozzá jutni, egy szerkesztőségénél sincsenek példányok. Kérem kedves anyámat, méltóztassék részemre honn levő példányainkból e két novellát leírtni s nekem lehetőleg minél előbb

elküldeni." Művei megjelentetése mellett legfőbb hírújdonsága a 22 esztendő Jókainak a szerkesztői megbízás az Életképeknél. E tárgykörben írott levelei egyikében – amely ugyancsak először olvasható nyomtatásban – a szerződés napján, 1847. máj. 31-én új munkakörével kapcsolatos szándékairól nyilatkozik. Ennek lényege, hogy „a lap szemle kiállítását” vállalta, s feladatának a munkák elfogadását vagy el nem fogadását, a lap irányának fenntartását fogja tekinteni. Inkább lemond a fizetés egy részéről, hogy egyéb teendőktől mentesüljön, s elegendő ideje maradjon az írásra.

Kortársaihoz való viszonyát – ha nem is különösebb mélységében – édesanyja haláláig, 1856-ig a neki írt levelekből ismerhetjük meg leginkább. Úgynevezett baráti levelezést nem folytatott, de néhány levelet váltott azért alkalmilag, s ezek némelyike személyesebb, közvetlenebb, mint amit summás vélemény gyanánt a bevezetőben elmondunk. Fiatalos élcélődését, játékos kedvét-humorát legvonzóbb formában a Petőfinek szóló 1847. aug. 18-i levél őrzi. Könnyedtermészetesen ír abban a hangnemben, amely Petőfi leveleire volt jellemző, s amelyhez Arany is igazodni tudott. Ez a hang a későbbiekben Jókainak is egyik Aranyhoz szóló, szerkesztői minőségében írt levelében él tovább. Újonnan publikált szöveg, érdemes izeltőt adni belőle: „Kedves Jánosom, szeretett nagybajuszú poétám...” – hangzik a megszólítás, röviddel azután, hogy Arany arcképe s *A bajusz* című költeménye a Vasárnapi Újságban megjelent. Majd ily szavakkal fordul hozzá: „...kérlek, eszengek, könyörgök, imádlak, rimáncodlak, intelkek, szidlak és fenyegetlek, hogy küldj én nekem verseket (in plurali) mentül többeket és mentül hamarabbakat... Mely útonálló felszólításomat, ha füleid mellett eleresztenéd, én esztendőre kalendáriumot csinállok s abból kitorlólm János napját s nem lesz neved napja... maradok keservveltel kebel-lel szerető barátod...”

A 40-es években kerül kapcsolatba – Petőfi révén – Pákh Albertyel (írói nevén: Kaján Ábel), aki a Pesti Hírlap segédszerkesztője, majd a Tízek Társaságának is tagja. 1845 decemberében és 1846 januárjában a színműíró Jókai gondjait viszik Pestre a Pákhnak írt levelek. A *Kér gyám* című darab bemutatója a küszöbön állt, s mint a jegyzetből megtudjuk, Jókai őt hatalmazta fel távolléte idejére az előadással kapcsolatos ügyek intézésére. Az 1846 január 26-i levélben más érdekesség is van. Jókai részletesen foglalkozik Kaján Ábel humoros életképével (*A sípládds fia és a sípládds fiának az apja*, Életképek, 1846. I. 2. 3. szám), mely az egykorú irodalmi életet mutatja be fonákjáról. Mint a novellában szereplő írók jó ismerője s a humoros ábrázolás értője bírálja is a művet: „Jobb szerettem volna, ha az említett költőket

és genieket mind tőből ellenkező valamivé változtattad volna, mint aminő céllal most vannak. Petőfit festésszé, Degrét hangművésszé, Czakót vicispánnyá, Pálffy színesszé, engem superintendenssé vagy mi a ménküvé kellett volna tenned, 15 év múlva Te belőled például igen jeles huszár major vált volna . . . hanem Maria – abban tökéletesen beleegyezem, legyen és maradjon sípládás. . .” Maria=Kertbeny Károly Mária, Jókai későbbi pályaszakaszán oly fontos embere (levelezésükre visszatérünk) itt még neveltség tárgya. Pákh Alberttel a kapcsolat nem szakad meg, 1854-től együtt írják a Pákh-szerkesztette Vasárnapi Újságot. Levelek abból az időből maradtak fenn, amikor 1855–56-ban a gyógykezelésen szabadságon lévő szerkesztő az őt helyettesítő Jókaitól anyagi segítséget kér Gräfenbergbe. Barátja intézkedik is, megtudjuk Pákh válaszeleléből, s hogy az idevágó sorokat idézzük, nem azért történik, mintha a Jókaira általában jellemző segítőkészség írásos bizonyítékának szó szerinti közlése lenne oly fontos. Egy nyitott kérdésre keresünk választ, egy név mögött véljük felismerni a személyt. Pákh Albert 1856. nov. 9-i levele tehát így kezdődik: „El vagyok ragadtatva szeretetreméltóságod újabb bizonyágtétele által s nehéz gondjaim, melyek az utolsó időben csaknem agyon nyomtak, oszló félben vannak . . . Csak egy pár napi respiriumot kérek s azonnal küldöm a kívánt váltót. Némi styláris nehézségeim vannak . . . Tudod, hogy Kendey Géza és Kövessy Kálmántólí féltemben annak idején nem tettem a váltóból cenzurát . . .” A levél jegyzetében az az egyébként ritka típusú közlés olvasható, hogy: „*Kendey Géza és Kövessy Kálmán* – ez idő szerint ismeretlen személyek.” Kendeyről nem tudunk semmit, ámde az itt említett Kövessy Kálmán véleményünk szerint azonos Császár Ferencsel, akinek ez írói álneve volt. Híre, mint tudjuk, azért maradt fenn, mert Petőfit és a haladó szellemű irodalmat támadta. De emellett hivatásos jogász, s éppen a váltójog terén elismert szakember. „Az 1839/40-es országgyűlésen kimondották a váltótörvények behozatalát s a váltótörvényezékek felállítását . . . Váltójogi munkái éppen ebben az évben jelentek meg legnagyobb számban . . . Érthető, hogy a pesti királyi váltófeltörvényszék egyik ülnökévé nevezték ki.” (Litványi László: *Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága*, Bp. 1931.) Hadd tegyünk ehhez hozzá még egy mondatot, eredeti forrásból, magából a Törvénytárból idézve azt: „Váltótörvényszéki ügyvéd csak az lehet, ki a szokott ügyvédi vizsgálaton kívül a váltójogból is váltótörvényszék által megvizsgáltott. (1840. 15. tc. II. 218 §). Császár Ferenc 1846. augusztus 31-ig – amikor is a Hét-személyes tábla bírójává nevezik ki – ennek a hét főből álló testületnek s így vizsgabizottságnak a tagja. Csakis erre a tényre vonatkozhat Petőfinek a *Császár Ferenc Önagysághoz* című, végül is kéziratban

hagyott válasz-versében is az a néhány sor, amelyben gáttalan szókimondását indokolja: „... Mert ön énnekem nem árthat; /Cenzúrázni nem akarok,/ És így nem rejciálhat.” A vizsgáztatói rosszindulattól Pákh is tarthatott, hiszen Petőfi barátja, tagja a Tízeknek, a Pesti Hírlap „újdondásza”, megírta a *Sípládást* az irodalmi életről, vagyis a Császárral s a konzervatívokkal szembenálló írók harcos képviselője. Igazi nyíltsisakos kiállása Császár-Kövessy ellen azonban arra az időszakra esik, amikor az már a Hétszemélyes táblán és nem a váltójogi vizsgáztatók között foglal helyet. Véleményünk szerint ez semmit sem von le abból a feltételezésből, hogy miatta fél a cenzúrától. Nyilvánvaló, hogy az ekkor már magasabb tisztet betöltő Császár Ferenc megfelelő befolyással rendelkezett annál a testületnél, melynek hosszú éveken át tagja volt. Nem tudjuk pontosan, hogy Pákh Albert az 1846-os esztendőnek mely hónapjában tette le az ügyvédi vizsgát, vagyis mikortól kezdve „félhetett” a váltójoginak nekimenni, de az bizonyos, hogy 1846. dec. 24-től lett ő Császár Ferenc számára igazán gyűlölt ellenfél. Ekkor jelent meg ugyanis a Pesti Hírlapban Pákhnak az a cikke, melyben Petőfi költészetét védi meg a Nádaskay Lajos szerkesztette Merkur Kövessy Kálmánt tömjénező tévitéletével szemben. Ezt írja: „Petőfi Sándor egyetlenegy legpongyolább versében is több költészet, eredetiség, sajtáság és erő van, mint mindabban összesen, mit Kövessy Kálmán eddig írt, s valószínűleg ezután is írand. Állításunk igazolásáért akármikor készek vagyunk haragra kelni.” – E harci elszánás része lehetett a vizsgától való visszavonulás is. A „veszélyt” oktanul nem kereste.

E kis kitérő után a baráti levelek közül még egyet szeretnénk kiemelni – ez is új szöveg –, azt, amelyet Várady Antal Jókainak, a Hon szerkesztőjének írt 1870-ben. Ekkor jelent meg ugyanis a lapban *Petőfinek egy ismeretlen költeménye* címmel a *Levél Várady Antalhoz*. Az 1846. jún. 24-i, édesanyjának küldött beszámolóban Jókai leírta, hogyan indultak Petőfivel Esztergomba Várady esküvőjére, násznagyi minőségükben. Az egykor szoros baráti összetartozás szép emléke támad fel Várady Antalban, s érzékenyhangú köszönő soraiban így eleveníti fel a múltat: „... a közlött vers megifjított. Látom kis szobámat, melyben Petőfi és Tompa lakott velem. Hallom minden délután a Te lépteidet, élvezem hármunk praefrance játéka kellemeit és Sándor stereotip mondatát: »Benn buksz Marczai, vagy benn buksz Tonele...« Sokszor tollat fogtam már, hogy őt, mint élt, milyen volt, leírjam, de a szerénység visszatartott vala...”

A Jókai-levelezés egyik legfőbb érdekessége, hogy betekintést nyújt a folyamatba, melynek során a Magyarországon egyre nagyobb népszerűsége jutó író bekerül az *európai irodalom áramába*. Nevét a

határokon túl már életében, sőt, viszonylag korán megismerik és műveit számos nyelvre lefordítják. Levélváltásaiból megtudjuk, mely országokban, milyen nyelven jelentek meg novellái, regényei; ő maga mit tett ennek érdekében, kikkel került levelező, sőt személyes kapcsolatba más országok írói, kiadói közül, kik egyengették útját a külföldi olvasók megszerzésére. Ennek a nem-magyar nyelvű népszerűségnek ma már furcsán ható, sőt a nemzeti irodalmi öntudatot bántó – de a korismeret alapján érthető – velejárója is folyamatában bomlik ki a levelekből: az ugyanis, hogy leghűresebb regényei közül nem egy hamarabb jelent meg német fordításban, mint ahogy az anyanyelvi eredeti szöveg napvilágot látott. Ilyen példák: az *Eppur si muove*, *Az arany ember*, *A jövő század regénye*.

A külfölddel való kapcsolat fő letéteményese – csakúgy, mint a Petőfié volt – a Berlinben élő Kertbeny Károly Mária. A jegyzetből megtudjuk, hogy „1870 és 1874 között többszáz levelet intézett Jókaihoz. Közülök azonban csak a jelen kötetben olvasható néhány darab maradt fenn”. E néhány: 8 darab. Jókai sokkal kevesebbet küldött, de Kertbeny őrizte az ő leveleit, így most 38 válasz-írást olvashatunk, kettő kivételével német nyelven. Magyar fordításuk a Jegyzetek között mindenki számára hozzáférhetővé teszi e különösen érdekes forrásokat. A cél, mely ebben a levelezésben Jókait vezérli, gyakorta kényszeríti arra, hogy önmagáról írjon, életéről – teljes életrajzban is –, művészi felfogásáról, írói módszeréről valljon, mégghozzá éppen annak a Kertbenynek, akit – mint a Pákhnak szóló levélben láttuk – fiatal korában ő sem tartott sokra. Ekkoriban már belátja, érdeke is, de objektív ítéletre is törekszik: igazságtalanul mellőzték és becsülték le a hazai írók ezt az idegenben élő, de magyar hazafias küldetéstudattal tevékenykedő középszerű tehetséget. „... egyetlen szó, melyet Ön *lusta* volt a szótárban kikeresni – idézzük a magyarra átültetett szöveget – és valami mással helyettesített, elegendő hozzá, hogy a mi osztrák-magyar közönségünk előtt rossz hírbe keverje. Ebben a tekintetben én magam is igen hálátlan voltam Önnel szemben. Ne kímélje tehát a szótárt” – írja Jókai 1870. nov. 15-i levelében, kissé enyhítve Kertbeny munkásságának gyengeségét s a maga részéről rehabilitálja is, sőt a témára – önkritikusan – később is visszatér.

Mint említettük, ezekben a levelekben kerülünk legközelebb az *alkotó* Jókaihoz. Bíráló szemmel nézi művészetét, főként a novellák esetében szigorú önmagához. Fordításra keveset is ajánl ebben a műfajban. Rokonszenvesen ad elő egy esetet, amikor emlékezete és képzelete végzetes összetévesztése csúfosan megrézfálta. *A Melyiket a kilenc közül* című novellájának megjelenése után Pákh figyelmeztette, hogy ez a történet a nótáskedvű suszterrel már Meidinger nyelvtankönyvében

benne van. – Alkotómódszere a novellairásnál – válaszol Kertbeny kérdésére – a legnagyobbfokú eredetiség. Csupán az alapeszmét meríti néhol történeti forrásból, s amit ő íveken keresztül bont ki, az a forrásaiban nem több néhány sornál. Az 1871. jan. 8-i levélben példával is bizonyítja eljárását, idézve a *Rabnő* című elbeszélés alap-történetének francia nyelvű ősrégi szövegét. Tárnyilagosan tud abban is dönteni, mely művei a legalkalmasabbak a fordításra. Regényeinek jó részét olyannyira magyar színezetűnek érzi, hogy vulgáris hasonlattal jellemezve őket azt állítja: ugyanolyan élvezhetetlenek lennének a németek körében, mint a töltöttkáposzta. – Még egy érdekes példa a műhely jellemzésére: 1871. febr. 13-i levelében a fordítás nyelvi problémáit érinti, s magyarul így hangzik véleménye: „A fő dolog az elbeszélő prózában a *numerus* amivel olyan kevés prózaíró törődik. Nagy nehézség a német nyelvben már a melléknevek és igék tömege is: ahol Petőfi azt mondja, „megláttalak, szeretlek”, fordítójának hosszadalmasabb fejtegetést kell csinálni ebből, „ich-habe-Dich zu sehen-bekommen -ich habe-Dich-gleich lieb gewonnen.” Ez persze autentikus német, de a *numerus* odavan.”

Romantikus ars poeticájának summázata is benne foglaltatik egyik Kertbenyhez szóló levelében. (1870. dec. 6.) Valamely novellája kapcsán az élő mintáktól való eltérési szándékát indokolja. Nem akarja, hogy a történet históriailag hű legyen ahhoz, amelyet maga is jól ismer, de – folytatja: „mint mindenben, amit eddig írtam, kell, hogy legyen benne valami az életből merített: a fényképezést a költészet feladatával ellentétesnek tartom.” Minden bizonnyal ennek a szemléletnek az alapján – hogy „legyen benne valami az életből” – tagadja meg fiatalkori novelláját, az *Adamantet* (1871. jan. 15-i levél), s azt állítja, hogy mai szemmel ítélve, az egész világirodalomban nem olvasott soha ennél nevetségesebbet. Ha Kertbeny mindenáron be akarja venni a gyűjteménybe, írja alá, hogy „az író ezt 21-ik évében és egy súlyos betegség után írta”.

Hosszan lehetne még idézni ezekből a levelekből, s még sok részlet kíváncsoznék is ide, de tán az eddigiekből is kitűnik, amire az olvasói figyelmet szeretnénk volna felhívni: Jókai az író sehol másutt nem nyilatkozik meg ilyen közvetlenül leveleiben. Csak itt volt szüksége rá. Nem lelki, hanem gyakorlati értelemben.

*

Néhány irodalmi vonatkozású részletet emeltünk ki az adat-tengerből, s nem érintettük a politikus, a balközéppárti ellenzéki képviselő Jókai Mór gondjait, a hazai és európai eseményekben mindenkor

jól tájékozott és állást foglaló újságíró-szerkesztőt bemutató írásokat. Regényei szemléletéhez, a valóságélemeket illúziókba foglaló látásához ezek megismerése is közelebb visz, s az egész pálya szempontjából sok tanulságot kínál. E zűrzavaros politikai időszakról különösen tiszteletre méltó alapossggal tájékoztatnak Oltványi Ambrus jegyzetei. – Nem szoltunk azokról a nagyrészt először publikált levelekről, amelyek Laborfalvy Róza férjét mentő-segítő tevékenységét ismertetik meg közelről a szabadságharc bukását követő időkben; nem említettük a színházzal összefüggő problémákat; híres-neves emberek egy-egy, csoportba nem sorolható érdekes írását; nem vizsgáltuk az egész levelezésen áthúzódó anyagi természetű gondokat, amelyek Jókai és mások leveleiben egyaránt jellemzően árnyalják a polgárosodó-kiegyező ország gazdasági-társadalmi helyzetképét.

A 714 levél – a jegyzetekkel együtt 1500 oldalon – több évtizedet fog át. Ismertetni aligha lehetséges. A figyelmet kívántuk felhívni e gazdag gyűjteményre, amely személyes tanulmányozásra méltó hasznos és érdekes olvasmány. A kritikai kiadások között is a legjobbakkal együtt említhetjük.

A két kötet bibliográfiai adatai: *Jókai Mór Összes Művei, Levelezés I.* Össze gyűjtötte és sajtó alá rendezte Kulcsár Adorján. Akadémiai Kiadó, 1971. – *Levelezés II.* Össze gyűjtötte és sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Akadémiai Kiadó, 1975.

TAMÁS ANNA

KASSÁK LAJOS: CSAVARGÓK, ALKOTÓK

(Magvető, 1975.)

Az utóbbi években – öröndetes módon – nemcsak a Kassák-kutatás, s a róla szóló viták élénkölése, hanem az életmű darbjait össze gyűjtő kiadások rendszeressé válása is tapasztalható. Az új Kassák kötetben (Ferencz Zsuzsa köröltekintő válogatásában) ötven év esszé, tanulmány és cikk termésének javát kapjuk, oly sokrétű, változatos összképpel, mely ellenáll minden műfaji besorolásnak. Szépirodalmi szemléletesség, atmoszférikus vallomás, műelemzés, program- és vitairat, irodalomtörténeti okfejtés, elvi esztétikai általánosítás, korrajz, elődök- és kortársakról írt pályakép és kritika sorakozik a könyv lapjain, egy-egy írás szöveében is színjátészó jellegváltással.